
МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Отримано: 5 жовтня 2023 р.

Прорецензовано: 30 жовтня 2023 р.

Прийнято до друку: 6 листопада 2023 р.

e-mail: knishenko@meta.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0803-2774>

e-mail: nykulina@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7832-7407>

DOI: 10.25264/2519-2558-2023-19(87)-123-126

Книшенко Н. П., Нікуліна Н. В. Українська термінологія на позначення машин та обладнання для будівництва й ремонту доріг. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 19(87). С. 123–126.

УДК: 811.161.2.'373.46;625

Книшенко Наталія Петрівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет,
Нікуліна Неля Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ МАШИН ТА ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ БУДІВНИЦТВА Й РЕМОНТУ ДОРІГ

В роки тяжких випробувань для всього українського народу та у зв'язку з активним упровадженням української мови як головної ознаки української державності на підприємствах та в установах помітно збагачується словник професійної термінології новою науково-технічною лексикою. З огляду на сказане вкрай важливо здійснювати опис терміносистеми дорожнього будівництва, однієї з важливих ланок підприємницької діяльності країни, що сприятиме виробленню лінгвістичних рекомендацій щодо нормалізації дорожньо-будівельної термінології на сучасному етапі.

У пропонованій статті подано дослідження однієї з тематичних груп дорожньо-будівельної термінології, а саме терміногрупи – «Засоби механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг», зокрема запропоновано її класифікацію та окреслено способи й засоби термінологічної деривації, словотвірні типи термінів, їх продуктивність.

На основі виявлення логіко-поняттєвого розбиття досліджувану терміногрупу поділено на підгрупи, що діляться на тематичні мікрогрупи, а ті, своєю чергою, на мікротерміногрупи, що підтверджує структурований характер дорожньо-будівельної терміносистеми.

Перелічено продуктивні словотвірні форманти, що творяться суфіксальним, префіксальним способами, з допомогою префіксоїдів, а також терміни-композиції, терміни-юкстапозиції, абрєвіатурні терміни та досить розповсюджені двокомпонентні словосполучення (бінарні) й багатоконпонентні (три й більше компонентів).

Ключові слова: ДБ – дорожнє будівництво, ТП – термінологічне поле, ТС – термінологічна система, УДБТ – українська дорожньо-будівельна термінологія.

Natalia Knyshenko,
Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian studies,
Kharkiv National Automobile and Highway University

Nelia Nikulina,
Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian studies
Kharkiv National Automobile and Highway University

UKRAINIAN TERMINOLOGY TO DENOTE MACHINERY AND EQUIPMENT FOR ROAD CONSTRUCTION AND REPAIR

In the years of hard trials for all Ukrainian people and in connection with the active introduction of the Ukrainian language at enterprises and institutions as the main sign of Ukrainian statehood, the professional terminology is being noticeably supplemented with new scientific and technical vocabulary. Given the above, it is extremely important to describe the terminosystem of road-building, one of the important segments of entrepreneurial activity in the country, which will contribute to the development of linguistic recommendations for the normalization of road-building terminology in the modern period.

The presented article deals with studying one of the thematic groups of road-building terminology, namely, the term group “Mechanization means for road construction and repair”. In particular, its classification is proposed, ways and means of terminological derivation, types of term-forming, and their productivity are outlined. Based on the principles of logical and conceptual classification, the studied term group was split into subgroups, which were broken down into thematic microgroups. The latter, in turn, were divided into microterm groups. All the above-mentioned confirms the structured nature of the road-building term system. The article lists productive word-formants – derived by suffixation and prefixation with the help of prefixoids – as well as compound terms, juxtaposition terms, abbreviated terms, and quite common two-component (binary) and multicomponent (comprising three or more components) word combinations.

Keywords: RB – road-building, TF – terminological field, TS – terminological system, URBT – Ukrainian road-building terminology.

У період війни за державну незалежність українська мова як головний чинник української державності покликана зміцнювати єдність української нації, її спроможність протистояти ворогу. Українську мову, згідно із законодавством країни, обов'язково використовувати на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах громадського життя, себто доведеться зважати на цей закон не тільки державним органам, але й суб'єктам господарювання усіх форм власності. З огляду на сказане вкрай важливо здійснювати опис терміносистеми дорожнього будівництва, однієї з важливих ланок підприємницької діяльності країни, що сприятиме виробленню лінгвістичних рекомендацій щодо нормалізації дорожньо-будівельної термінології на сучасному етапі.

Приклади дослідження науково-технічної термінології простежуємо у наукових доробках Л.С. Азарової, Л. Г. Боярової, С. З. Булик-Верхоли, М. Д. Гінзбурга, В.Л. Іващенко, І.М. Кочан, О.М. Кринець, А.В. Ліпінської, М. І. Навальної, Т. І. Панько, Т. О. Петрової; дослідженню структурних особливостей та словотвірних моделей термінів різних галузей людської діяльності приділено значну увагу в роботах О.В. Колган, О. Г. Литвин, Н.І. Овчаренко, Л. Д. Малевич, В. С. Марченка, А. С. Д'якова, Т. Р., Кияка, З. Б. Куделько та інших.

Попри значну кількість українських термінологічних досліджень сьогодення є підстави стверджувати, що робота актуальна, бо в межах цього наукового доробку висвітлені питання структурного аналізу та дериваційних особливостей термінологічного шару лексики на позначення дорожньо-будівельних машин та обладнання, що сприятиме чіткому окресленню термінологічного апарату української науково-технічної термінології загалом.

Метою дослідження є систематизація української дорожньо-будівельної термінології, зокрема її підсистеми – тематичної групи на позначення засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг, висвітлення шляхів і способів її формування, визначення ознак дериватологічних процесів. Об'єктом дослідження є терміни тематичної групи на позначення засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг, що є складовою терміносистеми дорожнього будівництва. Предметом дослідження є лексико-семантичні процеси, що зумовили формування й розвиток досліджуваної термінології в українській мові.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

1) запропонувати системну організацію тематичної групи на позначення засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг у зв'язку з функціями, що вона виконує; 2) виділити продуктивні термінотвірні моделі на позначення основних груп понять досліджуваної ТГ.

Для вдалого вирішення питань унормування та стандартизації термінологічної лексики варто вивчати шляхи і засоби її генерування, лексико-граматичні, семантичні показники термінів, визначати різноманітні способи термінологічного словотворення, що своєю чергою допомагає покращенню взаєморозуміння між галузевими фахівцями і як результат – створенню різноманітних кодових систем, що забезпечують значну економію для швидшого й надійнішого обміну технічною й науковою інформацією (Нікуліна, 2006).

Увесь ареал термінів на позначення понять дорожнього будівництва на основі виявлення логіко-поняттєвого розбиття й структурирування в межах науково пізаного фрагмента об'єктивної дійсності, що пов'язаний із таким видом людської діяльності, як будівництво наземних сухопутних комунікацій (автомобільних доріг), розподілено на тематично однорідні групи. Визначення тематичних груп лексики в межах термінологічного матеріалу дорожньо-будівельної галузі доцільне, бо слугує обов'язковою передумовою унормування термінології цієї галузі. Назви понять дорожнього будівництва на основі логіко-поняттєвого аналізу доцільно диференціювати в ТГ (серед них на позначення засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг), зважаючи на віднесеність цих понять до відповідних галузей діяльності в межах царини ДБ, специфіка яких відбита у наукових і навчальних джерелах.

Терміногрупа «Засоби механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг» складається з таких підгруп:

1. Машини для підготовчих робіт.
2. Машини для землерийних робіт, класифіковані за різними конструктивними ознаками.
3. Машини для ущільнення ґрунтів.
4. Машини для виробництва й транспортування бетонних сумішей (бетонозмішувачі).
5. Машини для перероблення кам'яних матеріалів.
6. Сортувальне й збагачувальне обладнання.
7. Свасбійне обладнання.
8. Вантажопідйомні машини.
9. Машини й обладнання безперервного транспорту.
10. Вантажно-розвантажувальне обладнання.
11. Машини для ремонту й утримання всіх типів доріг.
12. Обладнання гідромеханізації.

Дорожньо-будівельна термінологія за допомогою універсального засобу тематичної ієрархічної організації об'єднується в тематичні групи, що діляться на тематичні мікрогрупи, а ті, своєю чергою, на мікротерміногрупи, які репрезентовані в роботі (Книщенко, 2023).

У процесі розбиття на тематичні підгрупи термінів ДБ простежується імпліцитний характер гіперо-гіпонімічних зв'язків. Він виявляється, по-перше, через актуалізацію парадигмозначень гіперонімів (напр., до терміна *машина для підготовчих*

робіт (гіперонім) гіпонімами будуть *кущоріз, корчувач, розпушник*), по-друге, через розвиток синтагмозначень, коли гіпоніми стають гіперонімами стосовно інших термінів-гіпонімів (напр., *кущоріз активний, кущоріз пасивний; розпушник причіпний, розпушник навісний*) (підгрупа «Машини для підготовчих робіт») (Книщенко, 2023).

Сучасна українська дорожньо-будівельна термінологія є ТС не тільки з причин системності знань про об'єктивну дійсність у сфері ДБ, але й завдяки мовним чинникам, що сприяють упорядкованій організації цієї термінології, зокрема словотвірним (дериваційним) (Книщенко, 2023). Деривація є одним із засобів забезпечення системності термінології, зокрема й термінології дорожнього будівництва.

Оскільки термінологія ДБ є частиною лексичного складу української мови, то цілком закономірно аналізувати словотвірні процеси термінів як лексичних одиниць. Ми розглянемо найпоширеніші способи термінотворення однослівних термінів терміногрупи УДБТ «Засоби механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг», як от морфологічний словотвір, що включає в себе: афіксацію, юкстапозицію, композицію, абрєвіацію. У досліджуваній лексиці переважають наведені нижче словотвірні форманти.

Терміни дериваційної моделі «основа дієслова + – \emptyset » ($V + -\emptyset$): *бур, угин, впуск, вруб, дорн, дриль, зруб, заруб, зенкер, кернер, клуп, обруб* тощо.

Іменники, що є похідними дієслів, побудовані за дериваційною моделлю «основа дієслова (V) + -ач, -льник, -ник) та мають словотвірні значення знаряддя діяльності: *блоківник, відновлювач, водоприймач, заповнювач, перетворювач (вимірювальний), розпушувач, такелажник, ударник (прилад), упорскувач, урізальник, усмоктувач, утеплювач* тощо.

Продуктивна модель «основа дієслова + -льн(ий)» ($V + -льн(ий)$), напр.: *снігоуловлювальний, діросвердильний, віброзанурювальний, віброуцілювальний, ґрунтозмішувальний, протизасліплювальний, адсорбувальний, стримувальні (конструкції), вигладжувальний (брус), дренальний, вирівнювальний, загороджувальний* тощо.

Слова, утворені з допомогою, префіксоїдів, серед яких в досліджуваній підгрупі термінів виокремлені такі: *авто-, анти-, гідро-, де-, дез-, ди- (ді-), електро-, міні-, моно-, термо-* напр.: *автокар, автогудронатор, автоклав, автокран, автолебідка, автоприцеп, автотягач, автоцітка, антиобліднювач, антивібратор, гідрольодоріз, гідроповідня, гідропідносник, гідростатичний, гідродинамічний, декантування, деаерація, дезінтегратор, електрозварний, електродолото, електродріль, електроавантажувач, електрокар, електроустановка, мікроповідня, мініекскаватор, моноблок, монорейка, турбовентилятор, турбокомпресор, турбогенератор, термодавач, термореле, термоукладач* тощо (Книщенко, 2013).

Найбільшу групу термінів, що постали шляхом поєднання основ в одне найменування (комполітів), становлять двоосновні складні утворення: субстантивно-субстантивні (*іменник + іменник*) ($N + N$): *асфальтозавод, бетонолом, водомагістраль, грязевідстійник, залізоцегла, цементобетон; антиобліднювач, віброкоток, вібромолот, вібросито, віброуцілювач, шлаковоз, шлакодробарка, шлакоприймач; прономінативно-вербальні (займенник + дієслово + суфікс)* ($ProN + V$): *самонавантажувач, самоперекидач, самовивантажувач, самозавантажувальний, саморушійний, самоподавач* тощо.

З метою конденсації поняття вживаються терміни з декількома основами, наприклад: *автобетонмішалка, автобетонозовоз, автобетонозмішувач, автобітумовоз, автоцементовоз* тощо.

За способом зв'язку компонентів у складних словах виділяються складні терміни, утворені: за допомогою сполучних морфем *-е-, -є-, -о:* *автогрейдер, бетононасос, гравієсортувалка, хвилеутворення, вібробрус, віброкоток, вібромолот, вібросито, віброплита, шлаковоз, шлакодробарка;* за допомогою способу складання, що супроводжується суфіксацією: *антиобліднювач, бетонозмішувач, асфальтоукладацький, бетоноукладач, водоприймач, віброуцілювач, віброзанурювач, ґрунтовирівнювач, каменеобробляння, вапнорозкидач, траншеєкопач, шлакоприймач, щебенерозподільник.*

На сучасному етапі в описуваній терміносистемі зустрічаємо значну кількість термінів-юкстаполітів, як-от: *автомобіль-самоскид, валець-ролик, вакуум-апарат, корчувач-збирач, кран-балка, плита-підкладка, коток-тандем, фільтр-насос, бункер-дозатор, труба-випуск, димосос-пилословлювач, повітроочисник-іонізатор; крекінг-установка, інжектор-змішувач, цемент-гармата; грейдер-елеватор, машина-підігрівач, термос-бункер, машина тунельно-бутова, машина підмітально-прибиральна, машина поливально-мийна, кран-еректор; трактор-тягач, щільномір-вологомір, щітка-відсікач* (Нікуліна, 2014).

Абрєвіатурні терміни становлять певну частку найменувань у сфері засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг: *КДБ* – каменедробильна база; *ДСУ* – дробильно-сортувальна установка; *АГНКС* – автозаправні газові накопичувальні компресорні станції, *МППП* – мобільний підйомник з робочою платформою, *ОГП* – об'ємна гідроповідня, *ГЗ* – гідро клапан зворотній, *КБД* – каменедробильна база, *ЛС* – плужний снігоочисник; *ВМ* – вітрова машина; *ГК* – гладилки і котки; *ТМ* – тепла машина; *РХ* – розподільник хімічних реагентів тощо (Нікуліна, 2004).

Поповнення термінофонду національних фахових мов здійснюється за рахунок активації цілих словесних комплексів, що утворюють так звані багатокомпонентні терміни. Необхідність конкретизації наявних та нових наукових понять є причиною активного використання цього способу термінотворення, наприклад: *багатокішкєвий, пневмоколісний, гідростатичний, гідродинамічний однокішкєвий* (екскаватор), *автоматичний, двовісний, напівприцепний, самохідний* (грейдер).

Як показує проведений аналіз, в означуваній ТГ досить розповсюджені двокомпонентні словосполучення (бінарні) й багатокомпонентні (три й більше компонентів).

Серед двокомпонентних термінів у ТГ виділяємо такі структурні моделі: (іменник+ іменник) *агрегат машин, ківіи екскаватора, міцність покриття, бункер для заповнювача, кран для монтажу, снігоочисники на пневмоході, ексцентрики котка;* (іменник+прикметник) *агрегат ґрунтовий, брус колесовідбійний, брус вібраційний, брус вигладжувальний, гідроклапан зворотній, гідроклапан запобіжний, гідроклапан редуційний, начіпний щебенерозподільник, бетонозмішувальна установка, снігоочисні машини, дорожні машини, плужні снігоочисники, роторні снігоочисники, начіпне обладнання, колесні трактори, фрезерно-роторні снігоочисники, фрезерні снігоочисники, снігоочисна техніка, змішувальна установка, самохідні розподільники, причіпні розподільники, віялові розподільники, кранове обладнання, начіпні плуги, причіпні плуги, тротуарні укладачі, моторні котки, причепні котки, ручний коток, начіпні щебенерозподільники, бетонообробна машина, бетоноукладацька машина (розподільна), автонантажувач ківієвий, база емульсійна* тощо.

Трикомпонентні словосполучення досліджуваної ТГ мають найбільшу кількість словотвірних моделей різної продуктивності: *агрегат для використання старого асфальтобетону, довідвальний плужний снігоочисник, спеціальна накладка до відвалу автогрейдера або бульдозера, спеціальний механізм для розширення проїзної частини, стаціонарна змішувальна установка, бетоноукладач з ковзальною опалубкою, авторемонтер асфальтобетонних покриттів, база утримання і ремонту, розподільна труба гудронатора, агрегат нагрівальний перекачувальний, агрегат целюлозної добавки.*

Загальні висновки. Досліджуваний матеріал уможливило виділення в межах УДБТ термінів, покликаних не тільки виражати суть поняття, а й передавати родо-видові зв'язки між ними. Звідси наявність гіпонімічної парадигми як однієї з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури, що дозволив розбити на тематичні підгрупи терміни ДБ, зокрема й ТГ на позначення засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг, які далі розподіляються на мікротерміногрупи.

Аналіз досліджуваної термінології уможливив виявити в її складі значну кількість синтетичних термінів, що утворюються шляхом суфіксації, префіксації, а також основоскладання, словоскладання й аббревіації, виявляючи різний ступінь активності. Дослідження аналітичних термінів засвідчує, що термінологічне словосполучення означеної ТГ – це сукупність валентних лексем, серед яких переважають бічленні та тричленні синтаксичні одиниці-конструкції, що виражають одне поняття, характерне для галузі ДБ.

Перспективи досліджень убачаємо в розгляді семантичного способу словотвору, що полягає в термінологізуванні слів загальноживаної лексики, а також процесів запозичення спеціальної лексики на позначення засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг.

Література:

1. Книщенко Н. П. Комплексне дослідження української дорожньо-будівельної термінологічної лексики. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2023. 150 с.
2. Книщенко Н. П. Тлумачний словник вузькогалузевих термінів дорожнього будівництва: довідково-навчальне видання. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2013. 300 с.
3. Нікуліна Н. В. Російсько-український словник автотранспортної термінології і номенклатури. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2014. 528 с.
4. Нікуліна Н. В. Словник скорочень основних термінів автомобілебудування та ремонту транспортних засобів. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2004. 35 с.
5. Нікуліна Н. В. Термінознавство: лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2006. 212 с.

References:

1. Knyshenko N. P. Kompleksne doslidzhennya ukrayins'koyi dorozhn'o-budivel'noyi terminolohichnoyi leksyky. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU, 2023. 150 s. *A comprehensive study of the Ukrainian road construction terminological vocabulary. Kharkiv: Khnadu Publishing House.*
2. Knyshenko N. P. Tlumachnyy slovnyk vuz'kohaluzevykh terminiv dorozhn'oho budivnytstva: dovidkovo-navchal'ne vydannya. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU, 2013. 300 s. *Explanatory dictionary of narrow branch terms of road construction: reference and educational edition. Kharkiv: Khnadu Publishing House*
3. Nikulina N.V. Rosiys'ko-ukrayins'kyi slovnyk avtotransportnoyi terminolohiyi i nomenklatury. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU, 2014. 528 s. *Russian-Ukrainian dictionary of motor vehicle terminology and nomenclature. Kharkiv: Khnadu Publishing House*
4. Nikulina N. V. Slovnyk skorochen' osnovnykh terminiv avtomobilebu-duvannya ta remontu transportnykh zasobiv. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU, 2004. 35 s. *Dictionary of abbreviations of the main terms of automobile construction and repair of vehicles. Kharkiv: Khnadu Publishing House.*
5. Nikulina N. V. Terminoznavstvo: lnhvistychnyy opys ukrayins'koyi terminolohichnoyi systemy avtomobilebuduvannya. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU, 2006. 212 s. *Terminology: a linguistic description of the Ukrainian terminological system of the automobile industry. Kharkiv: Khnadu Publishing House.*